

Varemeist

Jan Kaus*

1.

„Et üleminek elust surma ei oleks nii järsk, ehitasid elanikud maa alla oma linna täpse koo-
pia,“ kirjutab Italo Calvino „Nähtamatutes linnades“.¹ See lause viib mõttele, et tegelikult on
igal vähegi vastupidavamal asulal maa-alune eksistents, isegi kui surnud ei hakka seal oma
olemist korraldama, nagu Calvino kirjeldatud Eusapias. Mida kaalukam on linna eluiga, seda
rohkem on sinna kogunenud pinnases varjul minevikku. Türgi nobelist Orhan Pamuk osutab
väga mõjuvalt sellele efektile Istanbuli (kunagise Konstantinoopoli) kirjelduses: „Mõtle nen-
dele sadadele tuhandetele kaevudele, mis meie linna aedadesse kahe tuhande viiesaja aasta
jooksul kaevatud on, ja mõtle kõigele, mis nende sisse jäi, kui nad kivide ja betooniga täideti,
et valmistada majadele vundamente: skorpione, konni, sisalikke, säravat Lüükia, Früügia,
Rooma, Bütsantsi ja Osmani kulda, rubiine, teemante, riste, maale, keelatud ikoone, raama-
tuid, brošüüre, aaretekaarte ja tundmatute mõrvaohvrite õnnetuid pealuid ...“²

Ühe korraliku ajaloo linna maapealsel ja maa-alusel ruumil on sageli ka selgelt tajutav
ühisosa – varemed. Kuigi osa varemeist seisab maapinnal või on maa seest välja kaevatud,
s.t inimestele nähtavad, osutavad need samas kõigele sellele, mis enam maapinnal ei seisa,
vaid on kas hajunud õhku, veega minema kandunud või vajunud maa sisse tagasi. Selles
mõttes võib mõne vana hoone varet võrrelda seenega: maapealne osa paistab küll silma, ent
moodustab vaid murdosa sellest, mis jääb maa alla. Enamgi, varemed viivad mõtted kõigele
sellele, mis on peidetud nii ruumiliselt (maapinna sisse) kui ka ajalisel (ajaloo kättesaama-
tusse minevikku).

2.

Varemeis kehastub eriti tugevalt üks ajalise paradoks: kestvuse ja kestuse vastuolu. Paljusid
ajalooliseks kujunenud ehitisi rajati ajas vastu pidama (seetõttu ongi osa neist nõnda hästi
säilinud), ent ometi on ka kõige vastupidavamal objektil kindel, s.t piiratud vältus. Lihtsamalt:
kestuse argument osutab kestvuse jätkuvusele, kestvuse argument aga kestuse piiratusele.
Miski pole mõeldud kestvuses jäädavalt kestma, kestvus moodustub kestuste üleminekutest.
Seetõttu on iga ajaline objekt avatud pidevale ümbervormumisele, tundmatuse ni teisenemi-
sele. Meenub Percy Shelley kuulus luuletus vaarao Ozymandiasse kokku varisenud ja pooleldi
liiva alla mattunud kujust, mille all on säilinud tekst: „Siin mina, Ozymandias, / kõikvõimas
kuningate kuningas! / Maailm, mu hiilgust näe ja värise!“³

Timothy Morton, kes on rääkinud ilu kummituslikkusest, osutab, kuidas kivid käituvad kivi-
dena ainult inimliku kestuse kontekstis. Laiemas ajaväljas käituvad nad „nagu vedelikud, tules
ja minnes, liikudes, nihkudes, sulades“.⁴ See asetab pisut laiemasse valgusse tõsiasi, et lõviosa
varemeid on just nimelt mõnest kivimist, mis on mõeldud kestvuses kaua – s.t üksiku inimese
kestust ületades ja ajaloo kestust ilmestades – vastu pidama. Varemed kehastavad seega kestvuse
enda voolavust, mida meie oma kestuse piiratud tõttu näeme ajaloo tardunud momendina.

* Jan Kaus (1971), kirjanik, jan.kaus@ekl.ee

¹ I. Calvino. Nähtamatud linnad. Tlk T. Laats. Tallinn: Perioodika, 1994, lk 70.

² O. Pamuk. Must raamat. Tlk I. Ossiptšuk ja H. Geršman. Tallinn: Pegasus, 2011, lk 397.

³ P. B. Shelley. Luuletusi. Tlk M. Nurme. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk 12.

⁴ T. Morton. Humankind: Solidarity with Nonhuman People. London: Verso, 2019, lk 187.

Käisime sõpradega aprilli lõpus Inglismaal ja kõige muu põneva hulgas vinnasin end korraks Hadrianuse vallile, ei suutnud kiusatusele vastu panna. Vallil seistes ei tundunudki tähtis, milline oli õieti selle vägeva ehitise algkuju ning mil määral ja kelle käed on valli moodustavad kivid praegusesse olekusse sättinud. Tähtis oli kombata ajalugu, seista ammu kadunud hiiglase õlgadel.
Foto: Kristi Paatsi

Siit tuleneb, et ajaloolised varemmed on ühtaegu nii arhitektuurne kui ka looduslik vastus aja enda⁵ kestvuse ja inimliku kestuse vahelisele vastuolule. Aastasadu või isegi -tuhandeid kestnud ehitise eesmärk on olnud pidada ajavoolus vastu nii kaua kui võimalik. Sellist hoonet või hoonejäänust saab mõista kui jutustatava ajaloo füüsilist paralleeli – kui mõista ajalugu ennast narratiivina, mis püüab kokku tuua inimlikku eksistentsi ületavat kestvust ja inimeste enda loodud kestus(t)e teisenemist. Ajalugu seab üksikud kestused (põhjuslikku) järgnevusse, nõnda et neist moodustub pikem kestus; see võimaldab säilitada inimestega juhtunud lugusid üle nendes lugudes osalenud inimeste kestuse, nii et moodustuks järgnevus, mis tunduks üksikisiku vaatepunktist vaat et kestvusena. Otsekui oleks just ajalugu see inimlik mõõtkava,

⁵ Jäägu siinkohal vastuseta õigustatud küsimus, mis see „aeg ise“ ülepea on. Esiteks tuleb eeldada, et inimestel on raske mõtestada aega väljaspool omaenda ajataju ning see, mida me määratleme universaalse ajana, on lihtsalt Maa, Kuu ja Päikese liikumisest tuleneva maapealse muutuvuse liigendamine. Mis ei tähenda, et eksisteeriks mingi laiem, inimesele kättesaamatu ajaühtsus. Itaalia astrofüüsik Carlo Rovelli kirjutab: „Universaalne aeg on lagunened terveks müriaadiks omaaegadeks, kuid kui võtta arvesse kvandid, peame leppima mõttega, et kõik need ajad fluktureerivad omakorda ning on pihusad nagu pilves ...“ (Vt C. Rovelli. Aja kord. Tlk T. Randus. Tallinn: Ühinenud Ajakirjad, 2018, lk 65.) See on ka üks põhjus, miks püüan teisenemist, mida me nimetame ajaks, jagada siin loos inim(konna)üleseks kestvuseks ja kõige inimlikuga seotud, inimlikus tajus liigendatavaks kestuseks.

mis ulatub igavikule kõige lähemale. Üksikuid eksistentse aheldav järgnevus, mille suundi ja võnkeid määratleb inimliku eluea piirangutest tekkiv rütm.

Arhitektuuris (aga ka arheoloogias) väljendub aja kestvuse ja ajaloo kestuse paradoks kombatavusena, asjaoluna, et ajas mingilgi moel vastu pidanud hooned muudavad ühendused minevikuga füüsiliseks, nagu kirjutab arhitekt John Ashurst.⁶ Ajaloolised varemeh (või ka rekonstrueeritud hooned) on olulised mitte ainult seetõttu, et nad on paralleelsed jutustatud ajaloo, tõsiasjaga, et viimane on tegelikkuses aset leidnud ja see tõsiasi heidab praegusele elule valgust ja varje, vaid ka seetõttu, et varemeh või rekonstruktsiooni kujul on ajalool otseselt kombatav mõju, mis võimaldab kanda jutustatud loo üle füüsilisse reaalsusse, ajalukku kadunud sündmuse lokaliseerida, tõlkida aja püsimumas ruumi(s) püsivusse. Me ei saa ajalise kestvuse iseloomu tõttu (ajal on üks suund) kombata ajaloolist sündmust ennast, ent saame kombata sündmuse mõju, asetades peopesa vastu aastasadu tagasi rajatud müüri. Minu jaoks sümboliseerivad seda paradoksi – ja ühtlasi võimalust – kõige efektsemal moel 1577. aastal Revali piiramisel kasutatud kahurikuulid Kiek in de Kōki müüris.

3.

Varemeh – või õieti varemeh kujul – puutuvad kestuse ja kestvuse jõud kõige ilmsemal moel kokku. Kestus tahab alles hoida, kestvus hävitab (õigem oleks muidugi öelda, et „kestvuses hävib“). Kui hävimiseni ulatuv muundumine kuulub inimeseülele ajale, siis säilimise osas saab inimene midagi ette võtta: säilitada.

Tõsi, siit avaneb omajagu erinevaid dilemmasid, mille ammendamaks käsitlemiseks pole mina ehk kõige õigem inimene. Igal juhul tuleb eristada tervikliku hoone ja varemeh säilitamist, sest esimese osas tunduvad rekonstrueerimise dilemmad esmapilgul pisut lihtsamad. Teise puhul on võimalusi rohkem. Alguseks kas või küsimus, mis kõlab umbes nii: kas rekonstrueerida varemeh hooneks või hoida neid varemehena? Edasi: kui rekonstrueerida, siis kuidas, mil määral? Nii säilinud kui ka lagunenu hoonete puhul muudab asjalood komplekssemaks tõsiasi, et mida vanem on hoone või vare, seda rohkem on tema ruumi või kehandisse talletunud erinevaid säili(ta)mise ja hävi(ta)mise kihte, mis on sageli juba ise muutunud ajalooliselt kõnekaks ja sedakaudu väärtuslikuks.⁷

Kui püsida Tallinnas – ja eelmainitud Kiek in de Kōki lähistel –, siis on üht kõige huvitavat ajaloolise hoone/vare säilitamise dilemmat kirjeldanud Boris Dubovik, kes suhtub üsna kriitiliselt Neitsitorni rekonstrueerimisse, millega tehti algust 1960. aastate lõpus. Teatavasti oli varemehiks lagunenu torni Taani Kuninga aia poolsesse külge ehitatud 19. sajandi keskpaigas ümara fassaadiga elumaja, kus elasid teiste hulgas Kristjan ja Paul Raud ning Karl Burman, viimane kusjuures kuni oma surmani 1965. aastal. Seega igati ajaloolise kaaluga ehitis. Toona otsustati aga taastada Neitsitorni keskaegne üldkujud, mille käigus tekitati ühtlasi moodne klaassein. Dubovik kirjutab: „Praegu, 21. sajandil, ei tuleks loomulikult kõne allagi lammutada maja, millel on perfektselt säilinud puhas klassitsistlik ja veel ümaralt eenduv fassaad, ning ehitada täiesti uus torn, sisuliselt makett. Keskajast on Neitsitornist säilinud

⁶ J. Ashurst. Introduction: Continuity and truth. – J. Ashurst (ed.). Conservation of Ruins. Oxford: Elsevier, 2007, xxiv.

⁷ Hea näite toob Krista Kodres, kes osutab, kuidas 16. sajandi keskpaigas muutus tugevalt Tallinna elamu välisilme: „Arhitektuurses mõttes oli valdavalt tegu omalaadse palimpsestiga: elamu muutus olemasoleva keskaegse, arhitektuurilt ja kaunistustelt üsna tagasihoidliku viiljoone baasil. Selle fassaadi hakati „ümber kirjutama“ antiigipäraste, polükroomitud arhitektuurielementide ja dekoorimotiividega, millesse lõhuti uusi avasid, mille viilu- ja katusekujundust muudeti. Kuid ehk sagedasemgi oli teine meetod, kus „vana teksti“ uuega ei kustutatud, vaid kus „kirjutati edasi“, lisades fassaadile aeg-ajalt midagi uut olemasoleva kõrvale.“ Meie vaatevinklist on need viissada aastat tagasi tehtud muudatused juba samasuguse ajaloolise kaaluga kui toona paarsada aastat vanad pinnad, mida kaasajastati. Vt K. Kodres. Esitledes iseend: Tallinlane ja tema elamu varauusajal. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014, lk 57.

vaid kaks korrust, mis on nähtavad ainult Toompea poolt. Ülemine korrus on täiesti uuesti laotud, nagu ka külgseinad. Tollal oli kontseptsioon selline ja selle poolt olid nii Villem Raam kui ka kõik teised otsustajad.⁸ Neitsitorn näeb eemalt vaadates välja ühtne, kompaktna, aga aja ja ajaloo mõjul on selles omajagu kihte.

4.

Eespool öeldust pole raske järeldada, mis kestvust ja kestust ühendab. See on muutus, muutuvuse üldine tõsiasi. Kestvus on metamorfooside, teisenemiste ahel, mille mõlemad otsad kaovad pimedusse. Nähtav osa ahelast moodustub dünaamilistest kestustest, mille otspunktideks on ilmumised ja kadumised. Varem on seetõttu kõnekad, et sümboliseerivad oma vahepealse oleku tõttu muutuvuse tõsiasi terviklikuna säilinud/säilitatud hoonetest selgemalt. Kui värskelt rekonstrueeritud hoone võib jätta mulje, et kestvus ei avalda hoone kestusele „saatuslikku“ mõju, *life goes on*, siis varemete puhul on sellist illusiooni raskem luua.⁹

Muutuvusel on kaks külge: inimestest sõltumatu ja neist sõltuv. Arhitektuurset muutuvust võib jagada kulutavaks ja purustavaks – esimene võib avaldada hoonetele mõju ajapikku, teine väga lühikese ajavahemiku jooksul. Näiteks Pompei hävimine ei sõltunud otseselt inimestest ja oli toimejõult purustav. Teisalt on Jacob Burckhardt kirjeldanud, kuidas keskaja lõpu ja uusaja alguse Rooma arhitektuursete muutused – ja antiikvaremete saatus – sõltusid seal elanud inimestest, ent leidsid aset pikema aja jooksul, ehitusmaterjali ümbertöötamise või taaskasutamise käigus; „marmoril oli ikka veel see õnnetu omadus, et teda sai hõlpsasti lubjaks põletada; tükkaaval sai selle saatuseliseks ka määratu sammashall Minerva templi juures“.¹⁰ Niisiis tassiti antiikne Rooma aegamisi laiali, kuigi selle taustal hakkas tasapisi tekkima soov möödunud aegade tunnistajaid kaitsta: „Rooma linna kui sellise uue tähenduse ja kaunimaks muutmise tõttu kasvas varemeid varitsenud oht, kuid teiselt poolt hakati neile, linna kuulsuse kandjaile osutama suuremat tähelepanu.“¹¹

Inimesest sõltuvaid muutusi, mille käigus muutuvad hooned varemeteks, võib jagada samuti üldjoontes kaheks: rajavaks ja hävitavaks. Tõsi, igasuguse rajava tegevusega, isegi kõige peenetundelisema uuendusega, kaasnevad sageli hävitavad nüansid. Neitsitorni taastamine on selle ere näide: identse üldkuju taastamise käigus hävitati üks ajalooliselt kujunenud kiht. Hävitava muutusega aga ei pruugi rajavaid impulsse kaasneda – seda kinnitavad kahjuks paljud sõjalised konfliktid.

Sõdade käigus tekitatud varemete edasist eksistentsi võivad mõjutada konfliktiga seotud ideoloogiad. Ideoloogiatel on võime mitte ainult hooned varemeiks purustada, vaid ka varemeid toonida, nende või nende aluseks olnud ehitiste algset tähendust ja funktsiooni muuta. Väga selgelt on seda tajuda Saksamaal, kus mitmes linnas on jäetud Teise maailmasõja pommitamistes hävinud kirikud restaureerimata. Kõige tuntum näide on keiser Wilhelmi memoriaalkirik Berliinis Kurfürstendamml, mis pole enam niivõrd pühakoda,

⁸ B. Dubovik. „Vanalinn, minu lemmik!“ Vana Tallinn muinsuskaitse pilgu läbi. Kirja pannud A. Seidla ja R. Alatalu. MTÜ Eesti ICOMOS ja Ajakool OÜ, 2017, lk 98.

⁹ Tallinna linnamüüri ehitistest meeldib mulle vist kõige enam Wulfardi-tagune torn, sest sellel puudub kestvusele vastupanu avaldav väliskuju – tegu pole küll otseses mõttes varega, ent siiski hoonega, mis on kestvusest selgesti „puudutada saanud“. Torni alumine korrus on kestvuse kulutavale toimele küll vastu pidanud, ent puudub tornikiivri osa, mistõttu jätab ehitise juhusliku, asendatava mulje. Oma põhjalikus Tallinna keskaegse linnamüüri uurimuses nimetab Rein Zobel Wulfardi-taguse torni praegust olekut „säilmeteks“, rõhutades, et kunagi võis see olla sama kõrge kui Assauwe torn (vt R. Zobel. Tallinn (Reval). Keskaegsed kindlustused. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2011, lk 238–239). Igatahes ei mõju Pika ja Laia tänava vahele varjuv kunagine kaitserajatis praegu kuidagi UNESCO maailmapärandisse kuuluva koosluse täisväärtusliku osisena.

¹⁰ J. Burckhardt. Itaalia renessansikultuur: üks esitluskatse. Tlk I. Vene. Tartu: Ilmamaa, 2003, lk 158.

¹¹ Samas.

kuivõrd mälestusmärk (või on siis tegu millegi vahepealsega, *mälestuskojaga*). Nimetatud hoone sümboliseerib tabavalt mõtet, mille kohaselt on ideoloogiate vallandatud hävitusjõust tekkinud varemtele eriline mõju, sest see aitab mäletada mitte ainult hukkunuid, vaid ka hukatuse põhjuseid.

Kui korra loo algusse tagasi minna, võib öelda, et purustamisest tekkinud varemete ideoloogiline laetus võib mõnikord ulatuda otsapidi maa alla. Seda on tajuda Tallinna Harju tänaval, mille hävinenud läänkülg on pealispinnal küll haljasala, aga võib kangastuda teadlikumale pilgule nähtamatu varemeväljana (mäletatavasti ei jää praegu veel kaugesse minevikku seegi aeg, mil märtsipommitamises hävinud hoonete jäänused olid linnarahvale näha). Harju tänava haljasala on kõnekas, ideoloogiliselt laetud tühik, mis räägib ühelt poolt imperialistliku mõtteviisi hävitavast jõust, aga säilitab teiselt poolt eestlaskonnas „kaotatud valu“ kogemust. Viimane mõiste pärineb Aleida Assmannilt, kes kirjutab: „Kannatatud valu on positiivse konnotatsiooniga ja seda saab kasutada kollektiivse identiteedi loomisel.“¹² Olen mõelnud, kuidas suhtuksin sellesse, kui ühel hetkel otsustataks taastada Harju tänava märtsipommitamise-eelne välisilme. Esteetilisest mõttes mulle sedasorti identiteedi-taotlus arvata-vasti meeldiks – nagu ka idee taastada Teise maailmasõja eelne Narva. Sotsiaalpoliitiliselt oleks asi muidugi keerulisem, platsi täisehitamine võib mõjuda kannatusrohke lähiajaloo katmisena (või lausa matmisena), ajaloo autentse kestuse katkestamisena. Praegune tühik Niguliste kiriku ja Harju tänava vahel on kõnekas ruum, mis hoiab maa alla jäetud varemete kaudu nähtaval meie lähiajaloo kõige keerulisema perioodi. Maa alla maetud varemed on maapeelses elus oma puudumisega tajutatavalt kohal.

5.

Mu jaoks hakkab varemete kõige huvitavam külg avanema seoses nende asukohaga. John Ashurst viitab, et sageli võib mõni paik osutada lausa „varemete eksisteerimise põhjuseks“¹³. Seda on selgelt näha ühel mu lemmikväljakul – Rooma foorumil. Sellel suurel platsil, mis on üldjoontes üksainus varemeväli (kui endine kuuria, mõned kirikuteks ümber ehitatud hooned ja paar võidukaart välja arvata), kehastub ilmekalt mõte, mille kohaselt ei pea varemete tähtsus toetuma nende rohkusele, mis on foorumil muidugi muljet avaldav, vaid koha enda ajaloolisusele. On ju tegu kunagise vägeva impeeriumi kõige tähtsama piirkonnaga, maailma keskpunktiga, millest vanad roomlased ise väga hästi teadlikud olid. Nimelt võib foorumi loodeservast avastada väikse objekti, mis kannab nime *Umbilicus Urbis* ehk siis linna naba. See on umbes 4,5-meetrise läbimõõduga ümmargune rajatis, mis seisab Septimius Severuse triumfikaare kõrval ning mille praegune kuju pärinebki nimetatud valitseja ajast – võiduvärava ehitamine olevat kahjustanud varasemat *Umbilicus*'t.¹⁴

Aga selline objekti(de) ja asukoha seos pole ainus aspekt, mis mind Rooma foorumi juures köidab. Eespool mainisin kulumise ja purustamise vastandust. Foorum on paik, mida küll pidevalt restaureeritakse, aga samas tundub, et sel püütakse lasta ka „väärilt“ kuluda. See autentsuse taotlus võimendab kulumise esteetiliselt aspekti, tõsiasi, et kulumine, täpsemalt selle lihviv mõju, võib mõjuda ilusalt, samas kui purustamisel reeglina sellist mõju pole (kui vaatenurk ei sarnane just J. G. Ballardi meelelaadiga).¹⁵ Ent Rooma foorumil ei paku hämmastust ainult kulumise diapsoonid ja rohkus, vaid ka selle staadiumid.

¹² A. Assmann. Mineviku pikk vari: Mäletamiskultuur ja ajaloopoliitika. Tlk M. Tarvas. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2021, lk 287.

¹³ J. Ashurst. Introduction: Continuity and truth, xxvi.

¹⁴ Vt F. Coarelli. Rome and Environs: An Archaeological Guide. University of California Press, 2007, lk 64.

¹⁵ Alain de Botton kirjutab sellest väga ilusasti: „... puit ja kivi [- -] vananevad aeglaselt ja väärilt. Nad ei purune hüsteeriliselt nagu klaas ega rebene nagu paber, vaid luituvad melanhoolsel, üllal ilmel.“ Vt A. de Botton. The Architecture of Happiness. Penguin Books, 2014, lk 235.

Veetsin hiljuti aega Samose saarel, kus asub ka kuulus Heraion – või see, mis kunagisest uhkest pühapaigast järel on. Hera templi asukoha tunneb ära üksiku samba järgi. Shelley „Ozymandias“ kõlaks siin kui oma kodus. Templi kõrval asuvasse hoovi on kenasti kokku kuhjatud kõik antiiksete ehitiste tükiid, varemete fragmentidest on moodustatud kompositsioone ja objekte, mille tähendus paistab seisnevat tähenduse aeglasest hajumises. Nüüd ei kasuta neid fragmente enam niivõrd inimesed, kuivõrd sisalikud, kes paistavad nende vahel ennast hästi tundvat. Fotod: Jan Kaus

Foorumil pole raske märgata varemete elu erinevaid faase, lagunevate ehitiste kulumis-astmeid. Mõned mu lemmikkohad ei meenuta enam isegi varemteid, vaid pigem juba rususid, juhuslikult lähestikku sattunud/jäänud kive. Heaks näiteks sobib Regia.

Olen teinud paari viimase aasta jooksul sõpradele mõned Antiik-Rooma ekskursioonid. Regia juures satun erilisse elevusse, sest tegu on kohaga, mida võib pidada siiani üheks Rooma usuelu alguspunktiks. Regia asub Vesta ning Antoninuse ja Faustina templite vahel, foorumi keskelt vaadatuna Divus Iulius ehk Julius Caesarile pühendatud templi taga. Enamasti kõnnivad inimesed sellest ajaloolisest kohast tuimalt mööda, seda igati mõistetavatel põhjustel: nende ülelibisevale pilgule avaneb rohuplats ja vundamendikivide rida, mis on piiratud aiakese ja kivitükkidega. Legendi kohaselt alustas Regia ehitamist Rooma teine kuningas, Romuluse järeltulija Numa Pompilius ning usutakse, et hoone oligi Numa esimene residents. Üldiselt peetakse Regiat kohaks, kus Rooma usuelu juht, *pontifex maximus*, viis läbi oma pühasid toiminguid. Regia kolmnurkne põhiplaan mõjub ebaharilikult, algne tervik koosnes kahest osast, kolmnurksest siseõuest ning piklikust, kolmeks jaotatud hoonest, mille ühes otsas asus Marsi ja teises otsas Opsi pühamu.¹⁶ Nagu öeldud, on praeguseks sellest hoonest alles maapinda sulandunud vundamendilõik ja seda ümbritsev hajus rusuhunnik. Seega pole ime, et olen endalt korduvalt küsinud: mis mind selle rohtu kasvanud platsikese ees seistes nõnda vaimustab?

6.

Pakun, et siin mängib rolli kulumise ulatus, arhitektuurse objekti asumine inimliku kestuse piiril. See puudutab nii hoone tervikut, objekti üldkuju kui ka terviku iga üksikut elementi. Regia pole muidugi ainus hoone foorumil, mille üldist kuju on materiaalsete säilmete põhjal võimatu silme ette manada – sarnasesse vormitusse seisu on jõudnud suur osa kunagises maailma keskpunktis trooninud ehitisi: Aemilianuse ja Julia basiilikad, Divus Iulius tempel, Rostra – kuhu Marcus Antonius käsul olevat asetatud Cicero maharaiutud käed ja pea –, Januse tempel jne. Neidki objekte võib liigitada pigem rusude, mitte varemete hulka. Regia puhul võib tõstatada isegi küsimus, kas siin saab teha enam juttu rusust, s.t mingist ühesest objektist. Pigem tundub palja silmaga hinnates tegu olevat vundamendi ümber koondatud fragmentidega, mille päritolu pole selge.

Andrus Laansalu küsib oma artiklis „Objekti ja fragmendi seosed“: „Kui mingi kunagise objekti fragmendid pannakse kokku, kas see siis on endiselt see kunagine objekt?“¹⁷ See Theseuse laeva vaimus püstitatud küsimus kõlas mu kõrvus eriti relevantsetl Efesoses, kui seisin Celsuse Raamatukogu ees. Teatavasti hävis selle fassaad 10. või 11. sajandil maavärinas, kuni rusudest uuesti uhked varemehed rekonstrueeriti. Regia ees seistes aga tahaks Laansalu küsimuse isegi ümber sõnastada. Nimelt mõjuvad kunagise hoone vundamendi ümber koondatud karniisi-, samba-, sein- ja ei-tea-veel-mille tükid nagu täiesti „ideaalsed“ fragmendid, millest ei saagi enam võib-olla ühtegi terviklikku objekti moodustada või mida ei saa ka ühegi suurema ehitise juurde asetada. Fragmenti saab siin vaadata mitte ainult potentsiaalse seosena, vaid on võimalik eeldada, et seos – fragmendi kuulumine mingi ehitise koosseisu – on tardunud igaveseks fragmendi sisse, seose potentsiaal piirneb latentsusega, fragment on muutunud ajalooliseks mustaks auguks. Regia territooriumil vedelevaid tükke vaadates võib vabalt meeliskleda järgmise Laansalu järelduse üle: „Tundub, et eksisteerib materjalihulgast sõltuv ebamäärane piir – täpselt kokku organiseeritud fragmendikogum ei ületa seda, kui temas pole piisavalt algset materjali.“¹⁸

¹⁶ Vt lähemalt F. Coarelli. *Rome and Environs*, lk 84. Ops oli viljakuse ja viljasaagiga seotud jumalus.

¹⁷ A. Laansalu. *Objekti ja fragmendi seosed*. – *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 2020, nr 29 (1/2), lk 79.

¹⁸ Samas, lk 83.

7.

Aga Rooma foorumil asuvate fragmentidest koosnevate rusude kõnekus on laiemgi. Ühelt poolt on see seotud inimliku mineviku ulatusega, täpsemalt kestuse mütoloogilise ja ajaloolise faasi vahelise ähmase piiriga. Teisalt näitab majesteetlike rusude väli nii üksikuid inimesi kui ka tervet inimkonda ületava kestuse paratamatut kulgu – iga tsivilisatsiooni naasmist looduse rüppe, iga ehitise lagunemist algosakesteks.

Vana-Rooma ajaloo teeb eriti huvitavaks mütoloogiliste ja ajalooliste elementide omavaheline põimitus.¹⁹ Mainisin eespool, kuidas varemed suudavad kanda jutustatud ajaloo füüsilisse ruumi. Rooma foorumil suudavad varemed muuta kombatavaks ka mütoloogilised sündmused või ajalooliste sündmuste mütoloogilised osised. Kui liikuda Regia juurest lääne suunas, jõuab jalutaja foorumi ühe kõige tuntuma objektini – 484. aastal eKr rajatud Castori ja Polluxi templini, mille varemeid hoiavad täieliku rusustumise eest kolm korintose sammast pühakoja idaseinas ja tükike karniisi nende otsas. Tõsi, sambad ise pärinevad keiser Tiberiuse valitsemisajast, rekonstrueeritud tempel pühitseti sisse ajal, mil Kristus oli murdealine. Kohe templi kõrval, Vesta neitsite kompleksi külje all, asub Juturna allikas, kus Castor ja Pollux olevat oma hobuseid jootnud. See juhtunud vahetult pärast Regilluse järve lahingut 490. aastatel eKr, kui jumalikud kaksikud – kes säravad meiegi öötaevas samanimelise tähtkujuna – roomlastele lahingusse appi tõttasid. Teatavasti võitsid vabariiklikud väed selles tapluses Rooma viimast, etruski soost kuningat Lucius Tarquinius Superbust, kes 509. aastal eKr oli Rooma linnast välja aetud. Niisiis seisavad foorumil ehitised, mis osutavad ühtaegu ajaloole ja mütoloogiale: Castori ja Polluxi ema oli Sparta kuninganna Leda ja nende isa peajumal Zeus ise, kes Leda luigeks moondununa ära võrgutas.²⁰

Nii nagu Vana-Rooma ajaloo esimene mõtteline kolmandik – kuningate ajajärk – on sama palju mütoloogia kui ajaloo päralt, tundub Rooma foorumil seistes, et see koht on sama palju kõikehaarava kestuse kui inimlikule kuuluva kestuse päralt. Tsivilisatsioon, mis tuhandeid aastaid tagasi Tiberi jõe ümber tekkima hakkas ning seitset kungast ümbritsenud soid kui-vendama asus, et ulatuda lõpuks Reini, Doonau ja Eufrati jõeni, on nihkumas foorumil tasapisi, aga järjekindlalt tagasi looduslikku kulgu. See sunnib mind eespool öeldut täpsustama: foorumil ilmneb kulumise rohkus ka säilinu vähesuse kaudu. Varemeid on foorumil ühtaegu hämmastavalt palju ja hämmastavalt vähe. Nad näitavad, kuidas kõik inimlik alistub kestvusele, kuigi mõni eriti tugev kestuse ilmnemismuudatus suudab tekitada kestvusse suurejoonelisi (olgu et lokaalseid) võnkeid, mis tasanduvad ja taanduvad vaid aegamis.

8.

Ray Bradbury romaanis „Marsi kroonikad“ on peatükk „Õine kohtumine“. Selles satuvad teineteist nägema üks Tomáse-nimeline Maalt pärit mees ning keegi marslane, kuigi neid

¹⁹ Seda tunnistavad ka Vana-Rooma autorid ise. Titus Livius, osutades Rooma linna rajamisele eelnenud sündmustele, kirjutab: „Vanale ajale on lubatud, et segades inimlikku jumalikuga, muudab see linnade asutamised üllamaks, ja kui mõnel rahval peaks olema lubatud oma päritolu jumalikustada ja oma esivanemaid jumalateni tagasi viia, siis on just Rooma rahval selline sõjaline kuulsus.“ Vt T. Livius. Linna asutamisest alates. Esimene raamat. Tlk K. Viiding, M. Noorkõiv ja T. T. Truusalu. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2016, lk 13. Tõsi, võrreldes Titus Liviusi ajaga on Vana-Rooma mütoloogilise ja ajaloolise kestuse vaheline üleminekuageg nihkunud ajateljel praeguseks juba tunduvalt hilisemale ajale, otsapidi vähemalt vabariigi algusse (510 eKr) välja.

²⁰ Huvitav, et Regilluse järve lahingust palju varasemaid sündmusi kirjeldavas „Iliases“ seisab Castori ja Polluxi (kreekapäraselt Kastor ja Polydeukes) öde Helena Trooja müüri ja otsib oma vendi taga: „Kahte ma ainult ei näe väejuhtidest: puuduvad seal vaid / traavleid taltsutatud Kastor ja poksija suur, Polydeukes ...“ Paar rida hiljem lisab jutustaja: „Aga katnud jo need oli maa elukandja / ning juba uinusid nad Lakedaimonis kauges ja kallis.“ Vt Homeros. Ilias. Tlk A. Annist. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk 50. Nii et kui vennaksed Regilluse järve ääres võitlesid ja Forum Romanumil oma hobuseid jootsid, olid nad juba mõnda aega surnud – ja ühtlasi surematud.

eristavad tuhanded aastad. Kahe erinevast tsivilisatsioonist ja ajastust pärit olendi kohtumine on puhas fantaasia, füüsiliselt võimatu: nad küll näevad teineteist, aga on samas „lukustunud“ omaenda aega; mõlemat parasjagu ümbritsevasse reaalsusse, mis vestluspartneri meelten ei ulatu. Sellest johtuvalt kõlab nende dialoog järgmiselt:

Tomás vaatas ja nägi varemeid. „Noh, see linn on olnud surnud tuhandeid aastaid.“

Marslane naeris. „Surnud? Mina magasin seal alles eile!“

„Ja mina olin seal nädal aega tagasi ja nädal enne seda ja ma sõitsin just äsja sealt läbi ja see on varemtehunnik. Näed neid purunenud sambaid?“

„Purunenud? Kuidas siis, ma näen neid suurepäraselt. Kuuvalgus aitab. Ja sambad on püsti.“

„Tänavatel on tolm,“ ütles Tomás.

„Tänavad on puhtad!“

„Kanalid on tühjad.“

„Kanalid on täis lavendliveini!“

„Linn on surnud.“

„See on elus!“ protestis marslane üha enam naerdes.²¹

Stseen on groteskne, unenäoline. Eks ole varemed isegi unenäolised, sest asuvad elu ja kaduvuse piiril. Varemeid võib pidada vaid elu jälgedeks, ent ometi osutab iga jälg sellele, kes selle jälje tekitas, ja ka sellele, et jälje tekitamine sai millalgi ülepea võimalikuks. Kui aga kujutada korraks ette, kuidas mingil seletamatul põhjusel lakkaks mõnes Rooma foorumi punktis korraks füüsikaseadused töötamast ning mõni Augustuse- või Tiberiuse-aegne roomlane satuks keset turistide hordi – aga nii, et too roomlane näeks kõike seda, mida meie näeme varemetena, temale omaselt täies hiilguses ja säras –, siis võiks ette kujutada Bradbury kirjeldatuga üsna sarnase dialoogi võimalust. Aga toda roomlast muidugi ei tule, ta on ammu surnud, kõik need 4×10^{27} osakest, mis moodustasid kunagi ta keha, on ammu kusagil mujal, kuidagi teisiti, kestvuses on neid segatud nagu lõputut kaardipakki igaveses pokkeris. Seetõttu mõjuvad mind ümbritsevad varemed justkui omamoodi *carpe diem!*, üleskutse täiel rinnal elada, vähem muretseda, rohkem omaenda olevikku tähistada, olla rõõmus, et kehast pole saanud veel varemeid, rususid ja kõike seda, mis neile järgneb. Midagi sarnast Isabel Archerile, kelle vana Rooma umbes saja viiekümne aasta eest „oma usaldusaluseks“ võttis, „sest siin varemete maailmas ei tundunud ta enda õnne kokkuvarisemine nii võika katastroofina“.²²

²¹ R. Bradbury. Marsi kroonikad. Tlk L. Ariva. Tallinn: Eesti Raamat, 1974, lk 91–92.

²² H. James. Daami portree. Tlk H. Rajandi. Tallinn: Eesti Raamat, 1977, lk 562.